

УДК 373.542:811.161.2

Новосьолова В. І.

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧНІВ 5–7 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

У статті йдеться про роботу над формуванням ціннісних орієнтацій учнів 5–7 класів у процесі збагачення мовлення на уроках української мови на засадах компетентнісного підходу. Акцентовано увагу на словах морально-етичної тематики з оцінною характеристикою позитивних якостей особистості й умінні використовувати тематичну групу цих слів у процесі спілкування. Вибір і використання лексичних елементів залежить від сфери й ситуації, у яких відбувається комунікативний процес.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, лексична компетентність, емоційно забарвлена лексика, тематична група слів.

В статтє рєчє идєт о работє над формироваємєм цєнностнєх ориєнтаций учацихся 5–7 класов в процесє обогачєния рєчи на уроках украинского языка на основе компетентностного подхода. Акцентируетєся вниманиє на словах морально-єтической тематики с оцєночной характеристикой положительнєх качєств личности и умєнии использовать тематическую группу єтих слов в процесє общєния. Выбор и использование лексических єлєментов завєсит от сфєры и ситуации, в которєх происходит коммуникативный процесс.

Ключєвые слова: цєнностнєє ориєнтации, лексическая компетентность, ємоционально окрашенная лексика, тематическая группа слов.

The article refers to the work of formation values pupils of 5–7 classes in the enrichment of broadcasting in Ukrainian language lessons based on the competency approach. Attention is focused on the words of moral and ethical issues of the estimated characteristic positive personality traits and the ability to use a thematic group of words in the communication process. Selection and use of lexical items depends on the area and the situation in which there is a communicative process.

Key words: values, lexical competence, emotive vocabulary, thematic group of words.

Нагальною потребою сучасного життя є гуманізація всіх його сфер. Особливої актуальності в нинішніх умовах набула проблема моральності суспільства й кожного громадянина в ньому. Уроки української мови мають потужний виховний потенціал для формування ціннісних орієнтацій учнів. Але використовується він вкрай недостатньо, що спричинено недосконалістю змісту й технологій навчання.

Одне з чільних місць у формуванні ціннісних орієнтацій, комунікативної, мовленнєвої, лексичної, соціокультурної компетентностей учня, досягненні навчально-виховної результативності уроків української мови в 5–7 класах належить саме роботі над емоційно забарвленою лексикою морально-етичної тематики. Адже В. Сухомлинський вважав основоположним складником серед цінностей у гуманістичній системі виховання саме моральний. На його думку, завдання школи – в усій повноті розкривати багатство інтелектуальної, емоційної, моральної сфер духовного життя особистості, водночас “навчання, процес опанування знань має розглядатися в широкому плані морального виховання” [7, с. 472].

Знання й активне володіння учнем у власному мовленні зазначеним пластом слів, відповідних їм понять, а отже, і вчинків, поведінки сприятиме формуванню загальнолюдських цінностей особистості, готової до активної, творчої діяльності у всіх сферах громадянського суспільства.

Орієнтація на загальнолюдські цінності в моральному вихованні учнів має глибокі традиції у вітчизняній педагогіці. У центрі уваги педагогічної думки минулого й сьогодення перебуває морально-виховна проблема. Виховуючий характер навчання закладено в педагогічній антропології К. Ушинського. Актуальними є слова видатного педагога: “Треба ... виховувати позитивно гарні нахили, не даючи приводу до поганих... Неодмінно потрібно пробудити у дитини впевненість, що від неї чекають доброго” [12, с. 593].

У вітчизняній педагогічній діяльності й філософських поглядах Г. Ващенко, П. Куліша, В. Сухомлинського, Г. Сковороди, П. Юркевича надається пріоритет духовному, а не матеріальному, в онтогенезі людини. Філософія серця, розроблена українською філософською думкою, ґрунтується на платонівській і християнській традиціях, обстоє свободу волі людини, значення й моральну цінність людського вчинку. Не існує дій або вчинків без емоцій. У працях П. Юркевича переважає думка про серце “... як основу душевного життя. Філософське пізнання розумом не є здібне охопити та зрозуміти все буття.

Поza межами розуму стоїть та вища й глибша діяльність людської душі” [10, с. 184], що її вчений називає “серцем”. “Серце – це життя почуття, людської емоції. Думки починаються, зароджуються в серці, а розум лише надає їм обґрунтування й сувору логічну форму” [Там само].

Близькі до цих поглядів і педагогічні підходи Г. Ващенко. На його думку, моральність людини ґрунтуються на інтелектуальних, вольових і чуттєвих чинниках. Інтелект забезпечує усвідомлення своїх обов’язків, воля допомагає людині дотримуватись моральних засад, а чуттєвість – забезпечує оцінку й переживання (задоволення–незадоволення) з приводу своїх і чужих вчинків. “Чуттєве” тут зближується з поняттям “сумління”, яке забезпечує людині здатність контролювати свою поведінку [2, с. 63].

Великого значення емоційній чутливості учнів, емоційному реагуванню, формуванню моральних цінностей у навчально-виховному процесі надавав В. Сухомлинський: “Дитину вабить... не тільки те, що вона побачить красиве дерево, красиві квіти... а й те, що вона почує красиву думку – красиву тим, що думка ця хвилює, збентежить, викличе тривогу й роздуми, бажання заглибитись у те, що тільки неявно уявляється, живе в підсвідомості” [7, с. 457].

Сучасні наукові дослідження, спрямовані на створення концепції нової школи, що визначають новітні технології навчального процесу, зокрема, методика ноосферної освіти [4] рекомендує розвивати емотивну сферу учня, що передбачає розвиток і виховання його цілісного мислення. “Виховання цілісного мислення є методом психолого-педагогічного впливу, який може слугувати інструментом трансформації лівопівкульного мислення сучасної людини” [4, с. 27].

Ноосферна освіта має на меті формування гармонійного, цілісного, екологічно здорового типу мислення, що ґрунтується на усвідомленому спільному володінні логічним (лівопівкульним) і образним (правопівкульним). Цей тип мислення може дати людині цілісну картину світу, здатний стати інструментом розв’язання глобальних проблем і переходу до ноосферного розвитку суспільства. Метою діяльності в системі ноосферної освіти визначено формування людей, які володіють цілісним мисленням, а на його основі високою культурою і мораллю. Відповідно, мораль як особлива форма суспільної свідомості й вид людських стосунків, є однією з головних цілей ноосферної освіти. Сутнісне розуміння моралі визначається біосферною функцією людини в системі людина – природа – суспільство. “Надзвичайно важливі етичні норми людства: добро, справедливість, чесність, гуманність, повага до життя у будь-яких проявах, взаємодопомога тощо є способами чуттєво-психічного відображення людиною її сприйняття різних сторін життя, відповідями індивідуальної психіки на запити зовнішнього світу. Якість цих відповідей (реакцій) визначається природною чи здобутою здібністю людини до самоідентифікації в природі й суспільстві” [4, с. 331].

До найважливіших завдань ноосферної освіти належить інкультуризація особистості, тобто введення її в систему ціннісно-смислових орієнтирів та оцінних критеріїв, засвоєння історично вироблених правил, у межах яких допускається оцінка різних явищ. Добрі, тобто позитивні думки сумарно формують відповідну моральну атмосферу в сім’ї, у роді, в колективі, в суспільстві. Позитивні думки змінюють життя на краще. Українському народові традиційно притаманний стиль життя, сповнений позитивом у кожній словесній формі, наприклад, у слові “воріженьки” відтінок агресивності зведено до мінімуму. Концепція ноосферної освіти передбачає трансформацію негативних проблем, настроїв, прагнень у позитивні.

Великого значення внутрішньому чинникові у вихованні людини, її прав на моральне самостановлення надають сучасні психологи. “Моральні цінності як життєві орієнтири людини зберігаються за допомогою особистісних вчинків, і їх неможливо передати підрастаючій особистості без самостійної участі її самої” [1, с. 7].

У педагогічній науці ціннісні орієнтації визначаються як “ціннісне відношення до об’єктивних цінностей суспільства, що опредметнюється в їх усвідомленні й переживанні як потреби, що мотивують поведінку в теперішньому і програмують майбутнє” [5, с. 140].

Дослідники виокремлюють в структурі ціннісних орієнтацій певні складники. Наприклад, Н. Набіуліна, аналізуючи педагогічні підходи до теорії ціннісних орієнтацій, зауважує, що більшість учених виділяє чотири основних компоненти в їх структурі: знання (усвідомлення цінностей); переживання цих цінностей як потреби; мотивація нинішньої поведінки особистості; – прогнозування майбутньої поведінки [6, с. 19]. Н. Набіуліна, ґрунтуючись на узагальненні педагогічних підходів, запропонувала власну структуру ціннісних орієнтацій, компонентами якої дослідницею визначено такі складники: когнітивний (елемент знання); емотивний (емоційний складник, що виходить з оцінки); поведінковий (реалізація ціннісних орієнтацій у поведінці особи) [6, с. 23].

Українська лексикографія не налічує тематичних словників, де б слова загальнонавчовані були розмежовані за темами (наприклад, “Почуття”, “Моральність” як підтеми теми “Людина”). За межами термінології, що людина засвоює в процесі вивчення відповідних наук, залишається загальнонавчована лексика, знання якої розвиває мовлення й мислення, відображає знання багатьох сторін особистого й суспільного життя, у яких кожна людина повинна добре орієнтуватися. Особливо це стосується теми “Моральність”. Без знання слів цієї тематики, відповідних їм понять, а відповідно й моральних вчинків

і поведінки, без вироблення уміння вживати ці лексеми у необхідних ситуаціях спілкування неможлива моральна цілісність особистості. Знання мають перетворитися в глибокі переконання, якщо робота над лексичними засобами у процесі вивчення їх на уроках української мови, що формують загальний рівень суспільної культури людини, зокрема над емоційно забарвленою лексикою, буде цілеспрямованою, системною і систематичною.

Саме мотивоване використання виражальних засобів мови відповідно до мети спілкування, оптимальне використання лексичних засобів у конкретних умовах свідчить про високий рівень культури мовця. У системі мовних засобів основна роль належить слову, основі усвідомлення думки. Тому вчитель, формуючи комунікативну компетентність учня, приходять до необхідності пильної роботи над лексичною компетентністю.

Існують різні лінгвістичні погляди на вивчення питань семантичних закономірностей мови, лексико-семантичних груп слів, констатується факт наявності тематичних груп (Виноградов В., Щерба Л., Покровський М., Шмельов Д., Уфімцева А., Васильєв Н.), але предметом вивчення лінгвістики здебільшого є такі класифікації слів, як синоніми, антоніми й інші пласти лексики.

Метою статті є висвітлити аспекти формування ціннісних орієнтацій на учнів 5–7 класів на уроках української мови на засадах компетентнісного навчання, показати місце й роль роботи над збагаченням мовлення учнів емоційно забарвленою лексикою на основі словника-мінімуму, що містить перелік лексем морально-етичної тематичної групи з оцінною характеристикою позитивних якостей особистості.

Засвоєння мови дитиною – один із найважливіших механізмів відтворення ментальності народу в процесі онтогенезу. Його результатом є формування у свідомості суб'єкта певної семантичної системи, що детермінує його світосприймання.

Вивчати слова морально-етичної семантики, що належать до емоційно забарвленої лексики, – це початок усвідомлення моральних людських взаємостосунків. Оскільки слова словника-мінімуму передбачено для засвоєння на уроках української мови для формування комунікативної й лексичної компетентностей, учні мають, окрім їх семантики окресленої групи слів, засвоїти й їх синоніми, антоніми, багатозначні слова, деривацію (словотвірні форми), а також словоформи і вживання цих слів у мовленні для розв'язання комунікативних завдань у різних ситуаціях спілкування, необхідних людям сучасного суспільства.

Нами дібрано перелік слів, що називають позитивні морально-етичні поняття (чесноти). Ці слова належать до пласту емоційно забарвленої лексики, вони доступні учням 5–7 класів і мають слугувати не лише дидактичним матеріалом під час вивчення лексикології, а й у процесі вивчення всього курсу української мови в 5–7 класах. Зокрема, це такі слова: *благородство, ввічливість, вдячність, великодушність, відповідальність, вірність, гідність, діяльність, доброзичливість, доброта, духовність, інтелігентність, лагідність, любов, милосердя, мудрість, наполегливість, обов'язок, оптимізм, піклування, поміркованість, порядність, правдивість (правдомовність), працьовитість, простодушність, рішучість, самовідданість, совість, серйозність, сміливість, співчуття, справедливість, старанність, терпеливість, толерантність, урівноваженість, цілеспрямованість, чесність, честь, чуйність, щедрість, щирість, щиросердність*.

Словник побудовано з урахуванням вікових особливостей учнів 5–7 класів, відповідно до змістового наповнення й тематики текстів соціокультурної змістової лінії програми з української мови [11, с. 36], і реалізації соціокультурної змістової лінії на основі текстів відповідної тематики. Процес запам'ятовування семантики тематично поєднаних слів, як відомо, набагато ефективніший і міцніший у зв'язку з виникненням в пам'яті асоціацій. Відповідно тематичне групування слів стимулює якісне збагачення й розширення словника кожного учня.

Беручи до уваги констатацію багатьма лінгвістами наявності в мові тематичних груп слів (Добромислов В., Баранов М., Федоренко Л.), можна використовувати ці переліки слів як навчальний матеріал на уроках української мови й одночасно здійснювати в процесі пізнавальної діяльності формування ціннісних орієнтацій учнів 5–7 класів, тому що саме в цьому віці визначальна діяльність – "діяльність спілкування, полягає у побудові стосунків із товаришами на основі морально-етичних норм, які опосередковують вчинки" [3, с. 19].

У нашому дослідженні поставлено мету – збагатити мовлення учнів 5–7 класів словами, що належать до емоційно забарвленої лексики і становлять тематичну групу слів морально-етичної лексики для формування свідомого цілісного уявлення й знання про моральні чесноти, ціннісні якості особистості. Передбачається, що ефективне збагачення мовлення учнів 5–7 класів можливе за умови, якщо не тільки під час вивчення розділу "Лексикологія" буде проводитися робота над усвідомленням, оволодінням і доцільним вживанням зазначеного для збагачення пласту лексики, а й в процесі вивчення інших розділів ("Словотвір", "Морфологія").

Отже, за допомогою поєднаних у словникові-мінімумі переліку емоційно забарвлених слів морально-етичної тематики формується й реалізує свої виховні потенції системи ціннісних орієнтацій, збагачується мовлення учнів на уроках української мови. Ці слова обслуговують процес спілкування учнів 5–7 класів,

є важливими структурними компонентами текстів, які сприймаються чи продукуються учнями в процесі комунікації. Збагачення словникового запасу школярів словами морально-етичної тематики повинно вивести їх на якісно новий рівень в оволодінні засобами спілкування. Здійснити поставлену мету можна за умови, якщо словникову роботу буде організовано з урахуванням комунікативних завдань і життєво значущих сучасному суспільству ситуацій, які задовольнятимуть морально-етичні потреби учнів.

Література:

1. Бех І. Д. Психолого-педагогічні вимоги до побудови процесу морального виховання / Бех І. Д. // Інформаційний бюлетень АПН України. – К., 1993.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал : [підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків] / Г. Ващенко // Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Григорія Ващенка. – [4-е вид.] – Львів : Камула, 2006. – 278 с.
3. Эльконин Д. Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте / Эльконин Д. Б. // Вopr. психологии. – 1971. – № 4. – С. 6–20
4. Маслоу Н. В. Ноосферное образование : монография / Маслоу Н. В. – М : Инст. холододинамики, 2002. – 338 с.
5. Морозов А. В. Креативная педагогика и психология : учебное пособие / А. В. Морозов, Д. В. Чернилевский. – М. : Академический проект, 2004. – 560 с.
6. Набиулина Н. Г. Аксиологизация цикла психолого-педагогических дисциплин в средних специальных учебных заведениях / Н. Г. Набиулина. – Уфа : ПрессКо, 2003. – 71 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 5. – 639 с.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.
9. Толковый словарь русских глаголов: Идеографическое описание. Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы / [под. ред Л. Г. Бабенко]. – М. : АСТ-Пресс, 1999. – 704 с.
10. Українська культура : лекції за редакцією Дмитра Антоновича / [упор. С. В. Ульяновська]. – К. : Либідь, 1993. – 592 с.
11. Українська мова. 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів [Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, В. І. Новосолова та ін.]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – С. 36.
12. Ушинский К. Д. Собр. соч. : в 11-ти т. / Ушинский К. Д. – М. : АПН РСФСР, 1950. – Т. 10. – 606 с.